

Buzogány Dezső*

Kolozsvár

Katekézis a református egyházban

I.

A 16. századi református egyház testületeinek mindennapi gyakorlatáról kevés adat maradt fenn. A zsinati végzésekből, a későbbi vizitációk jegyzőkönyveiből, a hitvallásokból, az egyházi szabályrendeletekből, vagy az ágendákból csak következtetni tudunk egyházunk egyik-másik cselekményére. A 17. században ugyan készült átfogó, mindenre kiterjedő agenda Geleji Katona István püspök irányításával, a *Kánonok* kiegészítéseként, ez pedig a század közepén évtizedes szokásrendet rögzítette, és ezért kiváló liturgiai forrása lehetett volna a 16. századi egyházi cselekményeknek, csak hogy kéziratban maradt és megsemmisült a viszontagságos időkben. Ha tehát az egyházi élet különböző területeinek a mindennapjait szeretnénk megismerni, más forrásokra kényszerülünk. Az egyik ilyen lehetséges forrás az lehet, amelyre maga Geleji is hivatkozik törvénykönyvének bevezetőjében:

„Összegyűjtöttem hát ezt a száz törvénycikket részben a boldog emlékezetű őseink régi törvényei közül, már amelyekhez hozzájutottam, részben néhány igen képzett tudós teológusnak (pl. Zeppernek és másoknak) az egyházi igazgatásról szóló munkáiból.”¹

Ha Geleji méltónak tartotta megemlíteni Zepper nevét az egyház mindmáig egyik legfontosabb törvénykönyvében, amelybe sok mindent átvett tőle, és felte-

* Buzogány Dezső (Szederjes, 1957) 1990-től oktat erdélyi protestáns egyháztörténetet és latin nyelvet a Kolozsvári Protestáns Teológián. 2001-től a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karán is tanít, ahol doktorvezetési jogú professzor. Doktori címet 1992-ben szerzett Budapesten. Kutatóprogramon vett részt az Amerikai Egyesült Államokban (1992–1993). Több hazai és külföldi kutatási projekt irányítója; létrehozta a Pokoly József Egyháztörténeti Kutatócsoportot. 2005-ben Szöulban volt vendégtanár, előadásokat tartott az AEÁ-ban és Európa országaiban; a MTA köztestületének tagja, a National Geographic Társaság tiszteletbeli és több magyarországi folyóirat szerkesztőségi tagja; a hazai oktatásügyi minisztérium több bizottságának tagja. Elindított és szerkeszt 3 egyháztörténeti sorozatot (több mint 30 kötet): Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, *Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania*. 2017. nov. 30-án a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doctor Honoris Causa címmel tüntette ki.

¹ *A Geleji-kánonok. A Szatmárnémeti Nemzeti Zsinat végzései. A Ruber-féle egyházi törvények.* Fordította és az előszót írta Buzogány Dezső. Kálvin Kiadó, Budapest 2020, 13.

hetően az említett ágendában is felhasználta Wilhelm Zepper fő művét az egyházi cselekményekről és egyházkormányzatról,² van némi okunk feltételezni, hogy ez a nyugat-európai egyházszerkezeti modell mintául szolgált Erdélyben is a 16–17. században. Azzal a meggyőződéssel ismertetjük munkájának egyik-másik részét, hogy ezekből árnyaltabb képet kaphatunk a korabeli hazai egyháztársadalom szerkezetéről és működéséről is.

Zepper már könyve címében jelzi, hogy munkájában az egyházkormányzás különféle testületeiről fog értekezni, és ezt sok olyan történelmi hivatkozással, egészíti ki, amelyet az apostolok által alapított ősegyház gyakorlatából vett át, továbbá bőven válogat a zsinatok végzéseit, az egyháztörténeti szakkönyvek adatait, az atyák fennmaradt írásai és a császárok rendeletei közül. Kiadójának a neve ismerősként hangozik a magyar fül számára: Korvin Kristóf. (Ő azonban már csak azért sem lehet Korvin János Kristóf nevű fia, vagy ennek valamelyik leszármazottja, mert ez a Kristóf már gyermekkorában, 1504-ben meghalt, így aztán kénytelenek vagyunk megelégedni azzal, hogy azonos nevű német nyomdászról van szó, aki Zürichben született 1552-ben és Herbornban halt meg 1620-ban). A könyv tartalmán, szerkesztésén gyönyörűen látszik az, amit a reformátorok minduntalan hangsúlyoztak (sokszor a maguk védelmére), hogy tudniillik a reformált egyházak elsősorban az Újszövetségre, aztán pedig az ősegyház gyakorlatára épülnek tanítás és gyakorlat szempontjából egyaránt. Zepper ugyanis mindegyik református egyházi testület vagy cselekmény bemutatása előtt bőven idéz az ősi egyház és az egyházatyák írásaiból, és gondja van felhívni az olvasó figyelmét azokra a kapcsolódási pontokra is, amelyekkel szervesen összenő korának egyházi gyakorlata.

A lexikonok eléggé szűkszavúak Wilhelm Zeppert illetően. 1550-ben látta meg a napvilágot a Német-Római Birodalom nyugati felében, Dillenburgban, Konrad Zepper herborni tanácsúr fiaként. 1565 után Marburgban és Wittenbergben tanult teológiát, majd a herborni latin iskola tanára, majd a gyülekezet káplánja lett (1672). 1573-ban szülőfalujába kerül, ahol 1582 után elsőpapként szolgált. 1594-ben Herbornba ment, ahol a gyakorlati teológia tanára lett, és egyházi szabályrendeleteket dolgozott ki a Nassau-Dillenburgi körzet számára. Pestisben halt meg 1607-ben.

A munka bevezetőjében elmondja, hogy a neki adott isteni kegyelem mértéke szerint ebben az írásában foglalta össze húsz évnyi lelkesítő tapasztalatait,

² *De Politia Ecclesiastica sive Forma, ac Ratio Administrandi, et Gubernandi Regni Christi, quod est Ecclesia in his Terris. Demonstrata ex Forma et Facie Primitivae Ecclesiae, per Apostolos Fundatae; et Illustrata ex Decretis Conciliorum, Historiis Ecclesiasticis, Monumentis Patrum Ecclesiasticorum, et Imp. Constitutionibus.* Opera et Studio Wilhelmi Zeperi, Verbi Divini in Ecclesia Herbornaevi Ministri. Herbornae, Ex Officina Christophori Corvini. MDXCV.

figyelembe véve többek között a régi és a korabeli egyházi írók munkáit, a zsinatok végzéseit, valamint a választófejedelem tanácsosainak javaslatait.³ Kora nagyjai közül természetesen nem véletlenszerűen utal ilyen nevekre: Casparus Olevianus (1536–1587), Kálvin János (1509–1564), Theodorus Beza (1579–1605), de ezek mellett sok más név is feltűnik a reformátorok és az egyházatyák közül.

Maga Geleji is sok helyen hivatkozik Zepperre, sőt átvesz tőle gondolatokat (lásd például a Szatmárnémeti Nemzeti Zsinat 1. végzését, és a *Kánonok* egyik-másik részének egybecsengését Zepper írásával⁴).

A következőkben a katekézis és a konfirmáció cselekményét ismertetjük, azaz a sejtéssel, hogy ez akkortájt minálunk, Erdélyben is nagyjából hasonlóképpen történhetett.

Katekizáció a családban

A *De politia ecclesiastica* című munkájának 5. fejezete teljes egészében a katekizációval foglalkozik. A gyermekek vallásos oktatásának két formáját különbözteti meg: az otthonit és az intézményeset. A zsenge gyermekek nem szenvedhetik a keményeledelt – mondja –, ezért tiszta tejjel kell táplálni őket, hogy ettől mind jobban és jobban megerősödjének. Ebbe a folyamatba mindenképpen be kell vonni a szülőket, és otthoni katekizációjukat részben ellenőrizni, részben serkenteni kell.⁵ Nem szabad ugyanis elnézni nekik, hogy az egyházi, nyilvános katekizáció okán elhanyagolják vagy beszüntessék gyermekeik otthoni vallásos nevelését, áttéve ennek egész terhét az egyházközség lelkészeinek a vállára, hiszen a lelkészek fáradozása nem jár sikerrel a szülők otthoni igyekezete nélkül. A szülők ez irányú hanyagságának felszámolása végett egyes gyülekezetek azt a módszert vezették be, hogy vasárnaponként a lelkész nem kérdezte ki mindegyik katekumenumust, hanem csak egyes családok gyermekeit, váltakozva az egyházközség körzetei szerint; a gyermekeknek pedig az egész templomi gyülekezet előtt kellett tanúságot tenniük arról az ismeretről, amelyet otthon, a szülőktől kaptak.⁶ Ha

³ „De rebus cogitans veterum praeterea et recentium theologorum [...]; acta videlicet nostra synodalia [...]; qui denuo authores mihi et hortatores sunt.” A hosszúra sikerült bevezető számozatlan oldalakra került, ezek a vége felé, szétszórva találhatók.

⁴ Uo. 33., 50., 69., 75., 82., 83., 87., 95.

⁵ „Synceři lacte porro alendi sunt, ut per illud magis magisque adolescent, parentumque studium hac in re domesticum cum explorandum, tum acuendum etiam est.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 17.

⁶ „Cui vitio et parentum negligentiae ut remedium adhiberetur, in quibusdam ecclesiis non improbanda consuetudine introductum est, ut not totus totius ecclesiae catechumenorum[!] coetus singulis diebus Dominicis examinetur, sed certarum tantum quarundam familiarum liberi per vices, et secundum certam quandam ecclesiae partitionem, catechumenorumque censum, in medium ecclesiae prodeant, et quidem a propriis parentibus producti.” Uo. 17.

ezt a nyilvános bizonyágtételt, koruk és felfogásuk mértéke szerint sikeresen megtették, gyermekeik jó előmenetelért a szülőket nyilvánosan meg kell dicsérni a gyülekezet előtt, buzdítván őket arra, hogy továbbra is tartsanak ki az otthon végzett lelkiismeretes vallásoktatásban. Azokat viszont, akik elhanyagolták gyermekeik vallásos nevelését, szigorúan meg kell feddni – írja Zepper –, és alkalmazni kell rájuk nézve az egyházfegyelmezés megfelelő passzusát. Ha a szülők nem teljesítik ezirányú feladatukat, és a vallásos oktatás terhét teljesen áthárítják a lelkészekre, akkor a lelkészek, úgymond, az „olajat fölöslegesen égetik”, és ve-rejtkézésük hiábavaló.⁷

A nyilvános katekizáció

A vallásos oktatás másik formája a nyilvános katekizáció. Ez a vasárnap délutáni istentiszteletet követően, az igehallgató közösség előtt történik a templomban, hétköznapokon pedig az egyházközség tulajdonában lévő kápolnában vagy a lelkészi lakáson.⁸ A nyilvános vallásos oktatásnak ezt a formáját nemcsak nyári időszakban kell végezni, hanem egész évben, tehát télen is. Ha télen a hideg nagyobb annál, hogysen a zsenge gyermekek elviselhetnék, rövidebbre kell fogni az igehirdetést, vagy az igehirdetés elé kell tenni a katekizációt, és még a prédikáció előtt el kell bocsátani őket a közösségből, kiváltképpen a gyengébbeket. Amennyiben a hideg miatt semmiképpen nem lehet megtartani a katekizációt a templom épületében, zárt és fűtött magánlakást kell keresni erre a célra.⁹

A gyermekeket nyilvánosan is lehet és kell is vizsgáztatni a keresztyén vallás főbb tételeiből, úrvacsoraosztás előtt is, hogy kellőképpen felkészüljenek a jegyek átvételére. Ez a felnőttek jelenlétében történjék, mert így jobban épül az egyház, és az úrvacsorázók alaposabban előkészülnek a jegyek vételére. Emellett vizsgáz-

⁷ „Haec enim catechisationis ratio diligentiae parentum exploratio quaedam magis est, qua illi non possunt non in officio contineri, ministris oleum, quod dicitur, et operam perdentibus, inanique sudore sese macerantibus, si onus hoc in ipsorum tantum humores projiciatur et procumbat.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 18.

⁸ Sacelis és a pagis kifejezéseket használja. A pagus itt nem vidék, település, falu értelemben áll, hanem egyenértékű a lelkészi lakással („analogues á nos paroisses”). *Histoire Romaine. Première partie: république.* Par M. Michelet chef de la Section Historique aux Arhives du Royaume. Tome premier. Librairie Classique de Hachette, Paris 1833, 146.

⁹ „Quod hybernum frigus intensius sit, quam cui tenera puerorum corpuscula ferendo sint, vel brevitati sacris concionibus studendum, vel catechisationes concionibus praemittendae sunt, dimissi statim sub concionis initium catechumenorum, teneriorum imprimis, coetu, vel conclave aliquod calefactum in privata quapiam domo, si publica haberi non queat, huic rei seligendum erit.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 18–19.

tatni kell őket az egyházközségben tartott körzeti (esperesi) vagy tartományi (püspöki) vizitáción is.¹⁰

Az ifjaknak rendkívüli alkalommal is lehet katekizációt tartani, amikor például keresztszülőknek kéri meg őket, mert még a VI. konstantinápolyi zsinat is azt mondja a 7. kánonjában, hogy csak azokat szabad keresztszülőknek választani, akik ismerik az Apostoli Hitvallást és az Úri Imádságot. Más alkalom az újonnan áttértek házasság előtti átképzése, akiknek bizonyoságot kell tenniük hitükről a gyülekezet előtt. Tehát sem keresztszülői megbízásra, sem házasságra nem lehet engedni azokat a fiatal egyháztagekat, akik a keresztyén vallás tételeiből és hitükről nem tettek vallást nyilvánosan, a gyülekezet közössége előtt.¹¹

Az iskolai katekizáció

A nyilvános vallási oktatás másik formája az iskolai képzés. Az itt folyó vallásos nevelés kiegészíti és elmélyíti az otthoni magán és az egyházi nyilvános vallásos oktatást. Az úgynevezett világi tantárgyak (logika, filozófia, nyelvek stb.) mind ezt a vallásos nevelést szolgálják.¹² Az iskolai oktatás tehát magasabb szintre emeli a képzést, amely már távolabbra visz bennünket a tulajdonképpeni katekizációtól.

Katekizáció úrvacsoraosztás előtt

A katekumenusokról szó van az úrvacsoravételnek szentelt fejezetben is. Az egyháznak figyelmeztetnie kell a szülőket, hogy gyermekeiket időben készítsék fel az úrvacsoravételre, akár csak a zsidók, akiknek Isten megparancsolta, hogy magyarázzák el gyermekeiknek a páskabarány ünnepéhez kapcsolódó szokást vagy rítust („ennek helyébe lépett a mi úrvacsoránk”).¹³ És hogy ne hagyjon kívánnivalót maga után sem a szülők, sem a lelkészek kötelességteljesítése, a gyermekeket, akik még nem részesültek az úrvacsorában, a szentségek kiszolgáltatása előtti

¹⁰ „Visitationibus [...] cum specialibus, tum generalibus”, vagyis sajátos és általános vizsgálatot említ, ami nálunk megfelel az esperesi és a püspöki egyházlátogatásnak. Zepper amúgy három formáját határozza meg az egyházlátogatásnak. Ismertetésük közleményünk soron következő részeiben található.

¹¹ „Nullus in iuvenili aetate constitutos, neque testes ad baptismum, neque ad conjugii sui publicam coram facie ecclesiae inaugurationem admittendos, nisi capita religionis Christianae teneant, fideique rationem reddere queant.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 20.

¹² „Opus est disciplinis logicis et philosophicis, quae iudicium et linguam ad prophetiam, vel donum interpretationis scripturarum format, et adversariorum strophas atque sophismata, quibus tenebras lucis inferre, et veritatem mendaciis involvere conantur, detegunt.” Uo. 23.

¹³ „Parentibus quoque significabitur, ut liberos suos mature ad S. coenae usum adsuefaciant et erudiant, idque exemplo populi Judaici, quibus Deus praecepit, ut cultum vel ritum agni paschalis (in cuius locum S. coena nobis successit) filii suis explicent.” Uo. 87.

hét egy bizonyos, előre kijelölt napján vigyék el a lelkészhez vizsgára és alaposabb kiképzésre, és ha erre egyetlen nap nem elég, a magánképzést ismételjék meg újra és újra azok esetében, akik még nem eléggé képzettek.¹⁴ Az úrvacsoravételt megelőző napon a lelkész rendkívüli ígehirdetésben tanítson az úrvacsora titkáról, a bűnbánat, a másnapi vételre való felkészülésről. Ezen a katekumenusoknak kötelező módon jelenjenek meg, és álljanak nyilvános vizsgára a gyülekezet elé, vagyis a lelkész kérdéseire adott helyes feleletekkel bizonyítsák felkészültségüket az úrvacsoravételre. Ismeretünknek ki kellett terjednie az úrvacsora szerzőjének, Krisztusnak a személyére és tisztére, az úrvacsora szerzésének céljára, a jelezett dologra, az úrvacsorázás gyakoriságára, Krisztus kettős emlékezetére, a hitre és a háládatosságra, a szertartás külső formájára, a Krisztussal való közösségre, az ő kereszthalálára, vére ontására, minden érdemére és kötelességünkre e nagy jótéteményért.

A sákramentummal való visszaélés elkerülésének két módja van: az egyházfegyelmezés (*censura ecclesiastica*), vagyis a presbitérium figyelmeztetése és intése, illetve a nyilvános katekizáció (*catechisatio publica*), amelyen jelen van az összes olyan felnőtt, aki részesedni kíván a jegyekben. Ez a hitre és a bűnbánatra tekint, mert Pál apostol szerint ebben áll az úrvacsorázók önvizsgálata („próbálja meg azért az ember magát”).

Van olyan egyházi gyakorlat is – folytatja Zepper –, hogy akik először járulnak a szent asztalhoz, azokat a lelkész parancsára a szülőknél a gyülekezet elé kell állítani, hogy vallást tegyenek hitükről, és megfogadják, hogy az egyházfegyelmezésnek önként alávetik magukat.¹⁵ Az úrvacsoravételre történő felkészítés alkalmán a gyülekezet presbitereinek meg kell jelenniük minél gyakrabban, alaposan meg kell figyelniük és meg kell vizsgálniuk a katekumenusok viselkedését, hogy elejét vegyék minden lehetséges botránkozásnak.

A katekizáció, mint az ígehirdetés része

Miután ennyire fontosnak tartja a vallásos oktatást, nem meglepő, hogy külön fejezetet is szentel a témának. A 2. könyv 7. fejezete ugyanis csak a katekizációt

¹⁴ „Ac ne quid hic desideretur, aut tam ipsi, quam ministri ecclesiae officio suo desint, liberos illos suos, qui mense Domini nondum communicarunt, certo ac praestituto quodam die, septimanae illius interjectae, ad ministrum, in doctrina explorandos, et plenius instruendos deducant, ubi si una non sufficiat, repetita semel atque iterum institutio privata, rudioribus adhuc, adhibebitur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 87–88.

¹⁵ „Fidei confessione, per Dei gratiam, praestare, ac iuxta illam vitam instituere, insuper etiam disciplinae ecclesiasticae ultro, ac sponte sua subicere sese velint, spondeant atque stipulentur.” Uo. 89.

részletezi. Az előző két fejezetben – mondja Zepper – arról értekezett, hogy a lelkészek miként adják át az isteni tanítást (*divina doctrina*) a felnőtteknek.

„Miután pedig nemcsak a felnőttek, hanem a gyermekek lelkébe is bele kell csöngtetni az isteni tudományt, és nekik is át kell adni az ige tiszta tejét, hogy meg erősödjenek [...]”

az oktatási rendünk megkívánja, hogy Isten igéjének hirdetői számukra is megnyissák és feltárják, legalább részben, a keresztyén tanítás alapjait.¹⁶ A hatékonyabb és eredményesebb képzés végett a katekumenusok egész seregét osztályokra kell felosztani előmenetel szerint, ahogyan az iskolákban szokás – teszi hozzá. Mindegyik osztályból két csoportot kell kialakítani, egyet a fiúkból, egyet pedig a lányokból, és úgy kell őket elhelyezni, hogy mindkettő hallja a tanítást és válaszolni is tudjon. Ha ugyanis a katekizáción valamennyien egyetlen nagy csoportban vesznek részt, és nem választják külön őket osztályokra és nemek szerint, az oktató munkája nemhogy hatékony, hanem egyenesen fölösleges lesz. Ha viszont olyan csoportokat alakítanak ki, amelyekben a gyermekek között nincs különbség előmenetel tekintetében, ők egyik a másikat is segíthetik a tanulás során, így könnyebb és közvetlenebb lehet a képzés.¹⁷ Ha ugyanis a szorgalmasabb gyerek oktatja társát, ennek épülése sokkal eredményesebb, mintha felnőtt végezné az oktatást, akit bizonyos tisztelet övez, és tán még félnek is tőle (*quam a superioribus, quos reverentur aut extimescunt etiam*).

Katekizáció és hitvallás

A gyermekeknek a keresztyén tan leegyszerűsített tételeit kell megtanítani, hogy könnyebben lehessen memorizálni. A visszakérdezés során a katekéta ne hallgassa el, ha a gyermek elhagy vagy hozzátesz valamit a tételhez. Sok esetben ugyanis otthon a szülők helytelenül tanítják meg nekik egyik-másik hitvallási sza-

¹⁶ „Cum vero non adultis tantum, verum pueris etiam verbi divini doctrinam propinanda, et non minus his etiam lac illud sermonis sincerum, ut per illud adolescant, praebendum sit, instituti nostri ratio postulare videtur, ut qua ratione puerorum in fundamentis doctrinae Christianae institutionem suscipere feliciter queant verbi divini praecones, paucis aperiamus et ostendamus.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 297.

¹⁷ „Ut itaque puerorum institutio et catechisatio, publicae praesertim, majori et evidentiori cum fructu conjuncta sit, haec fere illius ratio non inepta aut incommoda existimari poterit, ut ante omnia catechumenorum coetus universus, non secus atque in scholis fieri consuevit, in certas quasdam classes, juxta profectus diversitatem distribuatur, singulae classes duplicentur, sejunctis in una, eademque classe pueris maribus et femellis, et e regione, vel ex adverso ita collocatis, ut uterque ejusdem classis coetus, eandem catechisationem exaudire et reddere queat. [...] Quod si aequalem fere profectus habentes, in eandem classem coacti sint, alii alio facilius et familiaris instruere poterunt.” Uo. 298.

kaszt. Ezért a katekéta munkája megkétszereződik, mert külön energiát kell fordítania még arra is, hogy a berögzült hibát kijavítsa. Quintilianus szerint nehezebb a berögződött régi, helytelen ismeretet kitörölni, mint az újat megtanítani (*gravius dedoceantur, quam addoceantur*).

Miután a leegyszerűsített hitvallási tételeket alaposan és pontosan megtanulták, sort lehet keríteni a fontosabbak elemzésére, mert ezek ismeretére mindenkinek szüksége van az üdvözüléshez, továbbá a megfelelő tanulmányi szinten egymásik közös hely (értsd: teológiai fogalom/tétel, *loci communes*) lényegét is meg lehet ízeletetni a gyermekekkel, aztán a régi szerzők által megírt és a tartományi zsinaton jóváhagyott katekatikai munkák tartalmát is hozzá lehet igazítani a gyermekek felfogóképességéhez. Törekedni kell arra, hogy a gyermekek eljussanak a tan lényegének a megértésére, és ne csak felületesen érintsék, mert így az ismeret nem rögzül az értelemben, hanem hamar elpárolog (*evanesceit*).

A tanítás módja

A katekéta tehát azzal alakítja a gyermekek értelmét és ítélőképességét (*intellectum et iudicium*), ha az előre megírt (*verba concepta*) és szokványos, formászerű tananyagot módszeresen megtanítja nekik, utána hozzászoktatja a gyermekeket, hogy a más sorrendben és más szavakkal megfogalmazott kérdésekre a saját szavaikkal adják meg a feleletet. A hittételek tanításával egy időben ismertesse velük a Szentírás különböző helyeit. Az olyan lókusokat magyarázza meg alaposan és ismételtesse folyton, mint a Szentháromság, Isten képe, Isten kegyelmi szövetsége, Krisztus áldozata, a hit, a Krisztus vérével és Lelkével történő megmosatás, Krisztus testének evése és vérének ivása, beoltatás Krisztusba, a bűn testének keresztre feszítése és megöldöklése, az elme megújítása, az ó és az új ember, a kegyes élet, és hasonlóak. Mert csak így rögzül a memóriába azok lényege.

„Epictetus ugyanis azt mondja, hogy a szívben nem ereszt gyökeret a tan, csak ha ugyanazokat a dolgokat gyakran mondogatják és hallgatják.”¹⁸

Katekizáció mindenkinek

Avégre pedig, hogy a katekizáció nagyobb épülésre szolgáljon, azt a gyülekezet közösségében kell végezni, hogy mindenki hallhassa. Sőt akár hasznára is válhat a katekizációnak, amennyiben a lelkész, ha nem is rendszeresen vagy mindig, de olykor elhagyja a szószéki kátéprédikációt, és katekizációval helyettesíti, mert így hosszabb ideig végezheti az oktatásnak ezt a formáját, mint máskor. A váltakozó

¹⁸ „Neque enim, ut Epictetus inquit, radices in animo doctrina agere potest, nisi eadem subinde dicantur et audiantur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 300. Ugyancsak ezt a gondolatmenetet követi ott is, ahol az iskolai oktatásról beszél. Uo. 308.

kérdésekkel és feleletekkel, amelyen részt vesznek a szülők is, legyen gondjuk és törekedjenek arra, hogy a délutáni kátéprédikáció alatt rendszerint szundikáló hallgatókat folyamatosan ébren tartsák, és a felnőttek lelkét is gyarapítsák ismeretekkel, mert a hallgatók ebben a formában, egyetlen alkalommal átadott ismeretekkel többet épülhetnek, mint sok más kátéprédikáció által.¹⁹

A katekizáció módszere

Ami a módszert illeti, alapos megfontolással, bölcsességgel és hozzáértéssel kell hozzáigazítani a tananyagot a gyermekek korához, értelmi képességeihez és előmeneteléhez; az átadás módja legyen baráti és közvetlen, ne morcos és komor; a lelkész ne alkalmazzon verést és ne kiabáljon, hanem legyen végtelenül türelmes a gyermekkel, és a tanuló hebegése vagy pontatlan felelete ne váltson ki belőle heves indulatot.²⁰

A gyermekek vallásos oktatásával kapcsolatban külön kitér a keresztszülőkre is, akiket nem azért kell választani, hogy a szülők hasznos barátokat szerezzenek a társadalmi felemelkedés reményében, még kevésbé valamiféle új üzletben vagy pénzszerzésben bízva (*nundinatio et aucupium*), és a legkevésbé azért, hogy fényűző asztalozásokat és nagy ivászatot lehessen tartani (mert bizony a keresztyének között is meghonosodott az a rossz szokás, hogy ilyenkor a közeli rokonság és a keresztszülők, férfiak és nők egyaránt, jókora mennyiségű borkeresztséget vesznek).²¹ A szülőknek olyan keresztszülőket kell maguk mellé venniük, akik velük együtt gondoskodnak a gyermek oktatásáról és neveléséről, a kereszteléskor tett fogadalom szerint. Augustinus tekintélyét is latba veti, aki ezekkel a szavakkal buzdította a keresztszülőket:

¹⁹ „Vices enim illae et alternationes perpetuae interrogationum et responsionum, hisque accedens parentum de liberis suis, qui catechisationibus intersunt, ut videlicet ad interrogata respondendo locum suum tueantur, cura et sollicitudo, profligato somno, qui in concionibus meridianis catecheticis plurimos fere occupare et opprimere solet, in perpetua quadam attentione auditores retinent, et profundius etiam adultorum animis doctrinam insinuant, adeoque una tali catechisatione plus, quam aliquam multis concionibus proficere auditores posse.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 301.

²⁰ „Ad aetates, ingenia et profectus puerorum doctrina attemperetur, familiariter et blande, citra iracundiam, morositatem, plagas aut verbera catechumeni tractentur.” Uo. 301.

²¹ „Non propter amicitias potissimum contrahendas, adeoque ad politicum finem, multo minus novae cujusdam nundinationis, aut aucupiorum gratia, omnium minime vero propter comesationes et comotationes (quemadmodum pessima hic consuetudo apud Christianos inolevit, ut nisi die illo, quo infans baptizatus est, compadres, susceptores, alique Baptismi testes, viri et mulieres, vino etiam immodico baptizentur).” Uo. 303.

„Mindig figyelmeztessétek őket [keresztgyermekeiteket], hogy őrizték meg erkölcsi tisztaságukat, szeressék az igazságosságot, őrizték meg a szeretetet, és mindekelőtt ti magatok is tanuljátok meg és tanítsátok meg azoknak is, akiket keresztvíz alá tartottatok, a hitvallást és az Úr imádságát.”²²

Katekizáció és egyházmegyei gyűlés

A katekizáció kérdése újra szóba jön a 3. könyv 5. fejezetében, amely az egyházmegyei lelkesítő gyűlésével és ennek körülményeivel foglalkozik. Az évi rendszeres vagy az alkalmi gyűlést valamelyik egyházközségben rendezték meg, a helyi lelkesítő elnöklete alatt. Ennek egyik igen fontos része az istentisztelet, amelyen a lelkesítőknek és gyülekezeti tagoknak egyaránt részt kellett venniük, és istentiszteleti keretben kellett megrendezni a gyermekek kikérdezését is.

A konfirmációval egybekötött istentisztelet menetét így írja le Zepper. Miután a gyülekezet elénekelt a kijelölt zsoltárt vagy egyházi éneket, a helyi lelkesítő és a lelkesítő gyűlés elnöke elmondják az előre megbeszélt téma szerinti prédikációjukat, amely nem haladhatja meg a háromnegyed órát. A prédikáció után a felügyelő (esperes) elrendeli, hogy a katekumenusok álljanak a gyülekezet elé, felszólítja a gyülekezetet, hogy ne hagyja el a templomot a szertartás végéig, és kövesse végig a katekumenusok tanúságtételét a hit alaptételeiben és a kegyességben tett előmenetelükről, sőt tegyen fel kérdést néhány felnőttnek is, hogy annál eredményesebb legyen az egész gyülekezet épülése. A katekizáció végeztével adjon hálát Istennek, amiért felgyújtotta hívei lelkében az Ige világosságát, intse őket a lelkesítők iránti tiszteletre és engedelmességre, az istentisztelet szorgalmas látogatására, a sákramentumokkal való élésre, buzdítsa a szülőket, hogy gyermekeiket küldjék iskolába, vallásoktatásra és istentiszteletre, életük pedig legyen méltó evangéliumi elhívásukhoz, istenfélelemben és igazságban.²³ A szokásos hirdetések után újra egyházi éneket énekeljenek, az esperes pedig áldja meg a gyülekezetet a 4Móz 6,24–25-ben lévő igével (az ároni áldás). Ezután sort keríthet a helyi egyház állapotának felmérésére. Ez azonban már a vizitáció témaköre.

²² „Ideoque semper eos admonete, ut castitatem custodiant, iustitiam diligant, charitatem teneant, ante omnia symbolum et orationem Dominicam et vos ipsi tenete, et illis, quos suscepistis de sacro fonte, ostendite.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 303.

²³ „Post concionem Inspector, catechumenis omnibus in publicum et totius ecclesiae conspectum prodire iussis, et omnibus auditoribus, ne, antequam peracta omnia sint, e templo evolare, seque subducere velint, rogatis, profectum illorum in fundamentis fidei et pietatis audiet, subinde etiam et adultis aliquibus interrogatis hancque catechisationem ad communem totius ecclesiae aedificationem diriget.” Uo. 467.

Katekézis családlátogatás alkalmával

A katekizációra alkalmat adhatott a családlátogatás is. A lelkész feladata nem merül ki abban, hogy hetente egyszer prédikációt mond a szószékről – indítja a gondolatkört Zepper. Emellett alaposan meg kell ismernie a gyülekezet tagjait is. A hadvezérek (Mitriadész, Círus) példáját hozza fel, akik a névkiáltó segítségével nélkül nevükön üdvözölték és buzdították katonáikat egyen-egyenként. Akárcsak ezek, a lelkészeknek is név szerint kell ismerniük azokat, akiknek gondját és hitét rájuk bízta Isten, mert nyilvános és ünnepélyes fogadalmat tettek erre a szentséges Szentháromság előtt, és számot kell majd adniuk erről Krisztus ítélőszéke előtt. A gyülekezetnek tehát minden gondját, baját ismerniük kell. Mindezekről a családlátogatások alkalmával tájékozódhatnak.²⁴ Ajánlata az, hogy a lelkész lehetőleg télen végezze a családlátogatást, amikor a híveket nem szólítja el otthonról a mezei munka, és ha a közösség nem túl nagy, évente akár kétszer is látogassa végig gyülekezetét. Ilyen alkalommal többek között kérdezze ki a gyermekektől és a szülőktől is a keresztyén katekizmus tételeit,²⁵ továbbá tudakolja meg, hogy részt vesznek-e a katekizáción (*an catechisationibus intersint*).

Katekézis és az esperesi vizitáció

A ketekumenusok kikérdezésére az esperesi vizitáció során is sort kerítettek. Miután ugyanis a látogatás lejárt, annak eredményét nyilvános istentisztelet keretében a vizitáció egyik tagja, lehetőleg lelkész (*ecclesiastica persona*) ismertette. Utána – mondja az egyházi rendtartás – az iskolás gyermekeket, elsősorban a ketekumenusokat ültesse a templom külön részébe, és ott, a gyülekezet előtt, hogy mindenki hallhassa, vizsgáztassa le őket a káté kérdéseiből, vagyis mérje fel alapismeretüket Istenről, a Krisztusba vetett hitről, az istenes életről és az üdvösségről. Sőt a nagyobbakat se hagyja ki ebből, hogy megvizsgálja és megismerje az egész közösség előhaladását az üdvözítő tanítás terén.²⁶ A vizsgáztatás alatt egymásik kérdéshez fűzzön rövid és amennyire csak lehet tömör magyarázatot, hogy a kikérdezés ezekkel kiegészülve nagyobb épülésére legyen a gyülekezetnek.²⁷

²⁴ Zepper, Wilhelm: *i. m.* 52 sköv. A családlátogatás részletes leírása.

²⁵ „Per singulas familias visitabunt, a parentibus, liberis et familia capita catecheseos Christianae, fideique rationem et confessionem exigent.” Uo. 520.

²⁶ „Deinde peculiari in loco scholasticis, peculiari etiam catechumenis consistere iussis, capita catecheseos Christianae, atque ex his fundamenta agnitionis Dei, fidei in Christo, pietatis et salutis, ab eis publice ut omnes exaudire queant, exiget; non tamen praeteritis adultioribus etiam, ut videlicet profectus totius ecclesiae in doctrina salutis exploretur et cognoscatur.” Uo. 532–533.

²⁷ „Inserentur autem passim tales huic catechisationi explicationes, breviores tamen, ez quantum omnino fieri potest, contractae, ut cum maiori ecclesiae aedificatione illa conjuncta sit.” Uo. 533.

A katekizáció tehát több szinten és változatos helyszínen történt: a lelkész feladata volt, munkáját pedig a gyermekek felkészültségén mérték le; a gyermekeknek különféle fórumokon kellett számot adniuk a megszerzett ismereteikről; a katekizációból és a kikérdezésből nem maradtak ki a gyülekezet idősebb tagjai sem.

* * *

Educating the children in Christian faith has always been a high priority and necessity in the church. Teaching them the confession was the core of the educational process. The religious education was started by parents at home. They must have had sufficient religious knowledge to teach the basics to their children. This was called private catechetical education. In addition to this, the church also provided a deeper, so-called public confessional education to the children. This was taken care of by ministers, primarily in the church building during the afternoon regular church service for both children and adults. During wintertime, when it was too cold for teaching in the church building, ministers gathered the children in their own houses. When children were grown to the school age, the regular denominational school took over the educational tasks and started to teach, beside the regular disciplines, religious subjects too in greater details. The examination of the children took place in the church building publicly, in the presence of the congregation, under the leading of the local minister, or by the dean of the classis during the regular annual inspection in the congregation. During the examination with the attendance of the local congregation, the leader of the inspection often also sized-up the congregation's confessional knowledge, posing questions from the catechism even to some adult members of the congregation. This mode of examination of the children is more effective – according to the church regulation. The educational system was based entirely on the Christian teaching that by these means penetrated deeply into various levels of the society.

Keywords: Wilhelm Zepper, 16. century catechization, church services, liturgy, supervision and inspection of the local church and pastor, Christian pedagogy.